

G. DÁWLETOVA SHIGÁRMALARINDA LEKSEMALARDIŃ STILLIK QOLLANILIWI

Esbergenova B.

Ájiniyaz atındađı NMPI Qaraqalpaq tili kafedrası assistent oqıtıwshısı

Резюме: В статье одна из языковых единиц нашего языка посвящена событию употребления атрибутивные компоненты синонимов в художественном языке. В художественных произведениях приводятся некоторые подробности, касающиеся особенностей значения слова в употреблении.

Ключевые слова: лексика, стиль, семантика, синоним, лингвистика, синоним.

Resume: In article, one of the linguistic units of our language is devoted to the event of the use of synonym units in an artistic language. In the works of, some details are given concerning the peculiarities of the meaning of the word in use.

Key words: vocabulary, style, semantics, synonym, linguistics, synonym.

Ulıwma lingvistikada stil termininiń aktiv jumsalıwı XX ásirlerde payda bolǵan. Akademik V.V.Vinogradov til stilin kórkem ádebiy sóylemge yáki jazıwǵa, hár qıylı turmıslıq jaǵdaylarǵa, qandayda bir jámiyetlik turmısqa muwapıqlasqan semantikalıq hám estetikalıq jaqtan qabıllanǵan, emocional-ekspessivlik til qurallarınıń sisteması sıpatı dep esaplaydı.

Ilimpaz A.H.Gvozdev ulıwma xalıqlıq til sistemasında ayırım semalarınıń da payda bolatuǵınıń, olardıń ulıwma til quralları menen birge ózine tán, sol tarawda keń qollanılauǵın birliklerine iye ekenligin kórsetip, bunday ulıwma xalıqlıq til tarawların til stili dep atadı. A.İ.Efimov bolsa stil - til qurallarınıń qollanılıw nızamlıqları, jámlesiw xarakteri, ózgeshe quramı arqalı ajıralatuǵın tildiń tariyxıy dáwirler dawamında dóregen tarmaqları dep kópsetedi.

Qaraqalpaq tilinde til stilleri hám stilistika máseleleri professor E.Bepdimuratovtıń miynetlerinde arnawlı túrde sóz etildi. Ol óz izertlewlerinde stilge qaraqalpaq tili mısasında anıqlama berip, qaraqalpaq tilindegi funkcionallıq stillerdiń túrleri, olardıń rawajlanıw jolları hám tilimizdiń leksikasın bayıtıwdaǵı ornın kórsetti. E.Berdimuratov - stil bul haqıyqatında da tildiń tariyxıy rawajlanıwınıń barısında turmıs tarawlarına, til arqalı qatnastıń túrli formalarına konkret situaciyaǵa baylanıslı leksika-semantikalıq, grammatikalıq h.t,b boyınsha sol tarawǵa funkcionallıq beyimliligi menen qalıplesken til qurallarınıń sisteması sıpatında kórinedi-deydi.[1.34.]. Til adamlardıń turmıs xızmetine baylanıslı háp qıylı funkciyalardı atqaradı.

Jibereyik onda Berdaq shayırdı,
Zalım dushpan batırınan ayırdı.

Jaw jaǵadan iyt etekten alǵanda,
El shayır is pitkerer qayırlı.

Tildiń eń áhmiyetli jámiyetlik funkciyaları bolǵan sóylesiw, xabarlaw, tásir etiw sıyaqlı funkciyalardı atqarıw ushın tariyxıy rawajlanıwda tildiń ayırım bólekleri sıpatında olardıń ózine tán bolǵan ayırıqsha leksika-frazeologiyalıq, ayırım jaǵdaylarda morfologiyalıq quralları qalıplese. Lingvistikadaǵı bunday bólshekler tildiń funkcionál stilleri dep ataladı. Kórsetilip ótilgen úsh funkciyaǵa sáykes tilde mınaday stiller bólinip shıǵadı: sóylew stili ilimiy hám rásmiy isler stili, publicistikalıq hám kórkem ádebiyat stili. Tildiń bul funkciyaları kópshilik waqıtta bir-biri menen qatnasta boladı, máselen, publicistikalıq stilde tásir etiw funkciyası menen birge xabarlaw funkciyası da kórinip turadı. Sonlıqtan da kórsetilgen stilerdi óz aldına pútkilley bóleklengen sistema dep qaramay, olardı óz ara tıǵız qatnasta, bir-birine ótip turatuǵın til qubılısı dep qaraw kerek. Olardıń ajratılıwı tek shártli túrde ǵana boladı.

Sózi qılısh xanǵa batıl sóz aytıp,
Júrek jutıp sol pútinler múshendi.

Kóp mánilikliktiń qalıplesiwinde hám sózler stillik maqsetlerde ónimli qollanıladı. Ásirese olar ayırıqsha bir pikir bildiriwde, sózdiń tásir etiw kúshi arqalı emociyanı kúsheytiwde, sezimtalıqtı oyatıwda maqsetli qollanıwı arqalı birinshiden sózdiń mánilik kúshin arttırsa, ekinshiden sózdiń stillik qollanıw órisin keńeytedi. Qaraqalpaq tilinde insan hám onıń tábiyatı, haywanatlar dúnyası, qus atları sonday-aq, basqa da qubılıs, háreket atamaları awıspalı mánilerde kóp mánilik xızmet atqarıwda ásirese, kórkem súwretlewde sıpatlawshı xızmette paydalanılıp, poetikalıq qatarlarda obrazlılıq kúshi, ekspressivlik-emotsionallıq mánilik sıpatı, olardıń oqıwshıǵa tásirshenligi, adam sezimlerine qatnası anıq sezilip turǵanlıǵın ańlawǵa boladı. Ádette tilde ulıwma xalıqqa belgili sózler, tábiyiy baylıqlar atamaları, kiyim-kenshek, terekler menen gúller atamaları, tábiyat qubılısları hám azıq-awqat ishlik atamaları tiykarında metaforalar jiyi payda bolıp, obektlik qatnaslar tiykarında usılayınsha tematikalıq toparlarǵa bólip sıpatlama beriw maqsetke muwapıq boladı.

Shayır shıǵarmalarınıń tili, onda kóp mániliklikti ańlatıwshı leksemalardı qollanıw arqalı sóz semantikasınıń keńeyiwine erisiledi. Sózdiń tilde paydalanıw funkciyasınıń rawajlanıwına sebepshi boladı hám ayırıqsha sema, semantikalıq máni birliǵi sıpatında qalıplese. Semamalar stillik jaqtan qollanılganda atawshı hám sıpatlawshı xızmet atqaradı. Sonlıqtan sóz mánisiniń tuwrıdan tuwrı iske asırılıwı emes, al qusalıq tiykarında basqa sáykes obektlerdi atawda, sıpatlawda tildiń ishki rawajlanıw nızamlıqlarına baylanıslı salıstırıwshı obektlerdiń qatnasına, túr-túsine,

ornina, xızmetine hám tađı basqa da uqsaslıqlarına qaray mánilik qurılısındađı mánisi sıpatında tán alınadı.

Bası kókke tiyip kewli súyindi,
Qarındasın kórip Marat ađanıń.

Kóp mánilikti ańlatıwshı sózlerdi stillik maqsetlerde sheber paydalanıw, jańa semalardı payda etip, olardı ustalıq penen qollanıwda sóz sheberleriniń úlesi úlken. Bunda kórkem sóz sheberi dóretpelerinen keltirilgen mısallarda tuwılğan jerge muhabbat, ayralıq hám el jurttı haqqındađı, basqa da ishki sezimlerde beriwde jańa semalıq mánidegi sózleri itibardı eriksiz tartadı. Hár qıylı mazmundađı qosıqlarında ádep-ikramlılıq úlgileri, insaniylyq, adamgershilik paziyletleri awıspalı mánili semalar arqalı tereń emociyonallıq awıspalı máni ózgesheligin berip súwretlegenin kóremiz.

Uyası kórgenli uyalar bolar,
Tilin tez júwenler tiyalar bolar...
Júziń jarqın , tórt tamanın qublatur,
Ulların shamshıraq , aqılıq shuđladur.

Poetikalıq dóretpelerde kórkem sóz sheberiniń dóretywshilik izleniwleri, tapqırlıđı menen ustalıđı sheshiwshı ról atqaradı. Onda shayırdın kórkem suwretlewdegi originallıđı, navatorlıđı, batırlıđı usađan poetikalıq sapalar qalıplesedi. Eń jaqsı ádebiy shıđarmalarđa tán onın kompazitsiyasına, ideyasına, mazmunına, sapalıqqa obrazlılıq penen tásirsheńlikke, estetikalıq zawıqlıqqa tiykar bolatuđın qurılıslıq elementleriniń joqarı sapada shólkemlesiwine tiykar bolatuđın barlıq elementleri menen bir qatarda poetikalıq tili arqalı dóreydi. Hár qanday poetikalıq shıđarmada oqıwshıđa dárhal seziletuđın originallılıq janalıq, navatorlıq mine poeziyasınıń bahalılıđın anıqlawshı sol belgilerdin dál kórinisleri arqalı đana payda boladı. Onda poetikalıq emocionallıqtın ornı bir bólek turadı.

Epke kelse sóz juwirtpa arađa,
Qazıđı bar , aylanadı qorađa.

Lingvistikada tán alınıwınsha, stillik maqsetlerde qalıplesken sememalar kórkem shıđarmadađı obrazlılıđı, ekspressivliligi menen tikkeley baylanıslı tillik stilistikalıq, semantikalıq-stilistikalıq kategoriyalar bolatuđın bolsa, onda olardıń denotatlıq, signifikatlıq, atamalıq qatnaslarına hám baylanıslarına tiykarlangan tematikalıq toparlarına, olardıń kórkem shıđarmada stillik qollanıw halatların anıq faktler

bazasında lingvostilistikaliq jaqтан baha beriw oǵada zárúr. Óytkeni, obrazlı-kórkem ekspressiya ádebiy shıǵarmada shólkemlestiriwshi, poeziya menen prozanı basqa funktsionallıq stillerden ajıratıwǵa sebepshi bolatuǵın tiykarǵı dúzilislik elementlerden esaplanadı. Obrazlılıq hám kórkemlilik arqalı obrazlar, kartinalar, turmıs saxnaları anıq sáwlelenedi, olar eń áhmiyetli estetikalıq sapa bolıp tabıladı. Sóylew obrazlıǵı sóylew qurallarınıń mazmunlıq ózinshelligi, olardıń qollanıw usılları hám qollanılatuǵın ornı arqalı dóreydi. Sózde ekspressiyanıń payda bolıwı, semalıq mánilik qúramınıń keńeyiwi hám qosalanıwı, onıń dúzilisinde qosımsha mánilik boyawlardıń dórewi menen birge iske asadı. Bul bahalawshı-sıpatlawshı qásiyetler menen belgiler sóylewdiń áhmiyetli belgilerinen ibarat.

Kórdińizbe sózlerińniń ızǵarın ,
Allam sizge sabır berdi qızbadıń...
Kewil teńizimde ármanlar júzgen,
Juldızdı jayratıp aspannan úzgen.

Sherli kewil talay ańsap quladı,
Sırtqa sır aldırmaı únsiz jıladı,
Sensiz ballar úylengende sırnıqtım,
Japsarım bos, samal húwlep turadı,
Tayasız tal qarmaladım, anajan.

Kórkem sóz lingvistikada óz tásirsheńlik shegarasına qaray kommunikativlik hám estetikalıq funktsiyanı atqaradı. Sol ushın da kórkem ádebiy stildiń qollanıw shegarası júdá keń bolıp, barlıq stillik múmkinshiliklerden barınsha paydalanıp, ádebiy til normalarınan da shıǵıwı múmkin. “Kórkem ádebiy stildiń basqa stillerden ajıralıp turatuǵın tiykarǵı belgisi-onıń funktsiyanı, obrazlılıǵı hám ekspressivliginde”, -dep pikir bildiredi A.İ.Efimov¹. Kórkem ádebiy stilde sáz mánileriniń stillik qollanıwı ózine tán kúshli stilistikaliq ózgeshelikke iye bolıp keliwi menen ajıralıp turadı. Kórkem ádebiy stilde qollanılgan sinonim, omonim hám antonimler qollanılganda tildiń barlıq sóz baylıqlarınan paydalanıladı. Kórkem ádebiy stilindegi sózler adamǵa estetikalıq tásir etiw kúshine iye bolıp, kórkem sóz sheberi bizdi qorshaǵan dúnyanı obrazdı hám kórkem etip kórsetedi hám shıǵarmalarda emocionallıq, ekspressivlik lirizm, stilistikaliq, figuralar keń qollanıladı.

Basqa da tiller sıyaqlı qaraqalpaq tiliniń de tiykarǵı sózlik baylıqlarınıń biri bolǵan stillik maqsetlerde qollanılgan sememalar basqa leksikalıq birliklerden ajıralıp, kórkem shıǵarmalar tilinde ónimli jumsalıwına alıp keledi. Sonıń ushın da, kórkem

¹ А.И.Ефимов. Стилистика русского языка. Москва, 1969. с.5.

shıgarma tiliniń eń áhmiyetli leksikalıq quralı sıpatında xızmet atqaradı. Juwmaqlastırıp aytqanda, G. Dáwletova shıgarmalarında leksemalardıń stillik qollanılıwı tildiń obrazlılıǵın, mánilik keńeyiwın, stillik emocional tásiriliginiń payda etedi hám semalıq mánisiniń keyiwiniń kóriwge boladı.

Ádebiyatlar:

1. Bekbergenov A. Qaraqalpaq tiliniń stilistikası. Nókis, 1990.
2. Berdimuratov E. Ádebiy tildiń funktsionallıq stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq tili leksikasınıń rawajlanıwı. Nókis, 1973.
3. Begmatov E., Boboeva A., Asomiddinova M., Umurkulov B. Úzbek nutqi madaniyati ocherklari. Toshkent: Fan. 1988, 73-191 b.
4. Doniyorov X., Yuldashev B. Adabiy til va badiiy stil. Toshkent: Fan, 1988,
5. Karimov S. O'zbek tilining badiiy uslubi. Samarkand: Zarafshan, 1992,

